

**БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Алексеев А. Д. О воспитании музыканта-исполнителя / Д. А. Алексеев. – Москва.: Советская музыка. – 1988. – С. 72-77
2. Апрелова В.А. Очерки по гносеологии и психологии музыкального процесса / В. А. Апрелова. – Челябинск: Изд-во Юргу, 1999. – 178 с.
3. Асафьев Б. В. Речевая интонация / Б. В. Асафьев. – М.–Л.: Музыка, 1965. – 135 с.
4. Белкин А. С. Основы возрастной педагогики: Учебное пособие / А. С. Белкин. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 192 с.
5. Давыдов В.В. Российская педагогическая энциклопедия: в 2-х томах / В.В. Давыдов. – М.: «Большая Российская энциклопедия», 1993. –Т. 1. – 608 с.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / Даль В.– М. : Русский язык, 1979. – Т. 2. – 779 с.
7. Леонтьев А.Н. Введение в психологию искусства / А.Н. Леонтьев. – М.: Наука, 1998. – 138 с.
8. Јованчић Б. Књига о хармоници / Б. Јованчић. – Ниш.: АНУ, СВЕН економика, 2008. –188 с.

**ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА**

**Устименко-Косоріч Олена Анатоліївна** - кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії, історії музики та інструментальної підготовки Інституту культури і мистецтв ЛНУ імені Тараса Шевченка.

*Коло наукових інтересів:* проблеми становлення та розвитку музичної освіти балканських країн.

**УДК 37 (477, 65) «18.../...19» – 054, 57**

**ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ  
МЕНШИН У ЦЕНТРАЛЬНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ В  
КІНЦІ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

**Оксана ФІЛОНЕНКО ( Кіровоград )**

Сьогодні значно актуалізується ідея полікультурності й полікультурної освіти, сутність якої полягає у формуванні людини, здатної до ефективної життєдіяльності в багатонаціональному і полікультурному середовищі, з розвиненим почуттям розуміння й поваги інших культур, умінням жити в мирі й злагоді з людьми різних національностей, рас, вірувань. Ці обставини спонукають до опрацювання матеріалів з історії шкільництва в цілому по Україні і, зокрема, в окремих її регіонах, серед яких чільне місце у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття посідав центральний регіон України. Центральний регіон України відомий своїми своєрідними культурними

та освітянськими традиціями, які обумовили формування досить яскравої педагогічної самобутності, яка проявилася в специфічності системи освіти, оригінальності педагогічних пошуків, зокрема в напрямку створення та функціонування навчально-освітніх закладів для національних меншин. Проблеми становлення й розвитку в Україні освітніх закладів для національних меншин у кінці XIX – початку XX століття. Заслужують на увагу дослідження науковців таких як : М. Авдієнко, А. Глинського, Я. Кацанова, Б. Чирко, О. Войналович, О. Бистрицька, М. Марчук, С. Очеретко, в яких автори досліджують питання організації освіти національних меншин. У своїх працях вони приділяли багато уваги становленню та розвитку початкових та середніх загальноосвітніх закладів, дослідженню діяльності органів політичного керівництва, влади та управління на рівні республіки й на місцях щодо національних меншин. Однак питання становлення та функціонування, матеріально-технічного, методологічного та кадрового забезпечення професійно-педагогічних закладів для національних меншин у центральному регіоні України в кінці XIX – початку XX століття не були комплексно досліджені та висвітлені належним чином.

Тому **метою** статті є дослідження проблеми організації освіти для національних меншин в центральному регіоні України в кінці XIX – початку XX століття.

Кінець XIX – початок XX століття ввійшли у сучасну історію України як час кардинальних змін в усьому суспільстві. У цей час відбувалися активні суспільні процеси, пов'язані з швидкими темпами розвитку промисловості, що, у свою чергу, викликало зміни в освіті: розширювалася мережа початкових і середніх загальноосвітніх навчальних закладів, з'являлися нові типи навчально-виховних закладів (реальні училища, професіоналізовані навчальні заклади), удосконалювалися зміст, методи і форми роботи у них. В центральному регіоні України в цей час формується розгалужена система освітніх закладів, починає формуватися загін науково-педагогічних фахівців. Майже всі навчальні заклади для національних меншин регіону були приватними, що давало змогу їх керівникам впроваджувати свої власні методики і розробки у навчально-виховний процес.

В огляді народної освіти на підставі даних першого загального перепису у 1897 року було висвітлено відомості щодо грамотності населення Херсонській губернії показано у відсотках грамотність серед різних прошарків населення і національностей, які переважають в губернії.

У нарисі «Грамотність в губернії» було вказано, що на найнижчому рівні освіти стоять молдавани і малороси, але відсоток грамотних у цих національностей і у великоросів піднімається в тих повітах, в яких

мешкає більше німців – найбільш грамотної національності, яка складає помітний відсоток серед населення губернії.

Німецькі школи, які засновуються майже завжди одночасно з заснуванням колонії, діти інших національностей не відвідують. Так чи інакше, наведені цифри вказують на якийсь зв'язок між існуванням школи і грамотності, хоча вона й іншомовна, але відбувається розвиток грамотності серед населення інших національностей, яке оточує німецькі колонії [6, с. 1].

Колоніальні навчальні заклади відкривалися на території поселень іноземців і з початку свого створення не належали до Міністерства народної освіти та мали свою структуру. У 1881 році за наказом імператора від 2 травня центральні училища і сільські школи з колишніх болгарських і німецьких колоній, а також школи з колоній євреїв у Бессарабській, Єкатеринославській, Таврійській, Херсонській, Самарській і Саратовській губерніях передали з відомства Державного майна до Міністерства народної освіти разом з фондами і коштами, за рахунок яких діяли ці навчальні заклади, а також з усім майном.

Для духовенства було збережено право стежити за релігійною освітою молоді у переданих закладах. Ці навчальні заклади потрапили до відомства Директорів народних училищ, а їх кошти зберігалися у місцевих казначействах.

Було складено відомості з переліком училищ і шкіл, які потрібно було передати до Міністерства народної освіти.

Всього у 1881 році до Херсонської дирекції народних училищ було передано 112 колоніальних навчальних закладів. З них: 99 – християнські (з німецькою мовою викладання) та католицької, лютеранської, менонитської вір. Єврейських училищ було передано 13.

Ці училища поділялися на кілька видів: центральні – мали більш широку програму наук, ніж початкові народні, і відкривалися з метою розповсюдження корисних знань серед народу, а особливо знання російської мови між іноземними колоністами та готували вчителів для інших училищ. Предмети викладалися і німецькою мовою і російською. Центральні училища підпорядковувалися педагогічним Радам, до складу яких входили опікуни училищ, обрані товариством.

Другий вид колоніальних училищ – церковно-приходські. Метою їх відкриття було приготування дітей до конформації, навчання рідній мові. На цей предмет зверталася найбільша увага. Інші науки мали другорядне значення. Російська мова у них викладалася, але не у всіх, через відсутність підготовлених вчителів, бо постійної платні у таких училищах вчителі не мали – вони отримували її від товариства: коли грошима, коли зерном, хлібом, землею.

Церковно-приходські училища розташовувались або у власних будівлях, або у молитовнях, і навіть у церквах. У двох останніх випадках і меблями учні користувалися теж церковними. У власних училищних будівлях були свої меблі, але зовсім непристосовані до вимог навчального процесу. Учителями в колоніальних церковно-приходських училищах, як правило, були кистери (помічники пастора), яких призначав Духовний Синод. Головним їх обов'язком було викладання Закону Божого. Викладали вони і інші предмети, але законного права на це не мали. Викладали й інші особи: випускники Саратовської католицької семінарії, випускники центральних училищ. Але звання вчителя такі особи мали рідко. Взагалі, церковноприходські німецькі колоніальні училища стояли нижче російських початкових училищ і по облаштованості класів і за рівнем знань. Церковно-приходські школи знаходилися у віданні приходських пасторів.

Третій вид училищ – це єврейські колоніальні училища. Вони існували виключно у Херсонській губернії і більш ніж інші колоніальні училища відповідали назві «початкові — 36 — народні училища». Російська мова викладалася у всіх єврейських училищах без винятку. Особи, які викладали, майже всі мали звання вчителя. Розташовувались вони або у власних приміщеннях, або в тих, що належали громаді і мали все обладнання та меблі, пристосовані до педагогічних вимог.

Про навчання єврейських дітей, а також молоді в імперських навчальних закладах більш високого рівня говорить така статистика: 1853 року в Росії у гімназіях навчалося всього 159 євреїв; 1872 року їх кількість хоча й зросла та становила 2362 чоловік, проте все ж була мізерною. В університетах картина була аналогічною: 1835 року там навчалося 11 осіб, 1875 року – 247. Показово, що освічені євреї переставали бути власне євреями, як писав „Разсвет”, а „вірні релігії” – цуралися освіти. Тобто, освіченість обумовлювала те, що єврей поступово втрачав свою єврейську ідентичність, все більше відчуючи суспільну, культурну і мовну спільність з російським народом.

У Херсонській губернії картина була схожою. У Єлисаветграді 1835 року проживало 3.414 євреїв (28,1 % від усього населення); 1851 року – 4.699 чоловік (34,9 %); 1858 року – 5.802 чоловік; 1861 року – 8.073 чоловік [21, с. 27]. Жителями Херсона 1835 року були 3.914 євреїв, або четверта частина населення; 1847 року – 3.832 чоловік; 1851 року – 4.688 чоловік (23,5 %); 1858 року – 5.360 чоловік [21, с. 27]. У Катеринославі 1847 року проживало 1.699 євреїв (загалом у губернії – 4.889), а через десятиліття – 3.365 чоловік [21, с. 28].

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що у 1850-х – 1870-х роках єврейська община володіла значним ресурсним потенціалом, у

тому числі – людським, інституційним, духовно-релігійним, економічним, освітнім, інформаційним, що мав у межах української території певні регіональні відмінності. Крім того, одні ресурси були більш ємними, а інші – менше.

Важливою подією 1913 року стало підписання Державною Радою законопроекту про приватні навчальні заклади, що був схвалений ще третьою Державною думою. Інноваційним положенням проекту стало надання права засновникам навчальних закладів встановлювати викладову мову. Звичайно, це було досягнення громадськості, свідомих депутатів щодо національного питання.

Розглянемо докладніше процес навчання в приватних навчальних закладах того періоду на прикладі Єлисаветградського єврейського приватного жіночого училища 3 розряду.

Згідно з законопроектом про приватні навчальні заклади 7 березня 1915 року Єлисаветградська училищна рада розглянула клопотання Общини допомоги бідним євреям м. Єлисаветграда від 31-го грудня 1914 року та постановила :

1. дозволити Общині допомоги бідним євреям м. Єлисаветграда відкрити і утримувати приватний жіночий єврейський навчальний заклад;

2. представлений Общиною статут навчального закладу з навчальним планом затвердити;

3. нижчий приватний заклад вважати закритим згідно з проханням з дня відкриття Общиною дозволеного їй навчального закладу .

Значний інтерес являє організація навчального процесу в училищі, зміст навчання і його структура.

Єлисаветградське приватне жіноче училище ставило за мету навчання єврейських дівчат за програмою початкових училищ. Курс навчання тривав 4 роки при 5-6 щоденних годинах занять; у разі необхідності з дозволу керівництва відкривалися паралельні класи.

Училище знаходилося у відомстві Міністерства народної освіти і в найближчому завідуванні директора та інспектора народних училищ Херсонської губернії. Завідуванням господарською частиною училища і турбота про його благоустрій займалося Правління Общини допомоги бідним євреям і попечительська рада училища.

Начальний рік тривав з 15 серпня до 1 червня. Діти приймалися в навчальний заклад починаючи з 8-ми річного віку. При прийомі зверталася увага на вік дівчат, бажання вступити до училища та стан їхнього здоров'я.

Усього було 4 класи. Навчальний план училища передбачав вивчення наступних предметів: у першому та другому класах – російської мови, єврейської мови і єврейської історії, арифметики,

малювання, співів, ручної праці, рукоділля; у третьому і четвертому класах вивчали всі вищезазначені дисципліни окрім співів та ручної праці, також проводилися бесіди про природу і вивчалася географія.

Ученицям, які закінчили курс навчання в училищах видавався атестат та свідоцтво з підписами інспектора народних училищ, завідуючого училищем і викладачів [5; Оп. 1; Спр. 38; Арк. 226-227].

Для всебічного обговорення питань навчально-виховного процесу в училищі функціонувала педагогічна рада у складі завідуючої і викладачів. Крім того, до педагогічної ради входили з правом вирішального голосу два представники попечительської ради. Педагогічна рада збиралася протягом навчального року два рази на місяць, однак в особливих випадках могло бути призначене позачергове засідання.

На педагогічних радах обговорювалися наступні питання: 1) прийом учениць і переведення їх з класу в клас, а також виключення з училища у випадках неуспішності та незадовільної поведінки; 2) видача атестатів і свідоцтв ученицям, які закінчили курс навчання; 3) розподіл навчальних предметів по класам і складання детального розподілу навчальних занять по дням і по годинам тижня; 4) вибір підручників і навчальних посібників для бібліотеки; 5) розглядалися річні звіти викладачів з викладання навчальних предметів та звіт завідуючого про стан училища; 5) обговорювалися питання, які стосувалися оптимізації педагогічного процесу в училищі.

Як відомо, усвідомлюючи всю значущість підтримки з боку неросійських народів, які населяли територію СРСР, партія більшовиків у 1923 р. на XII з'їзді поклала початок політиці коренізації, що була спрямована на виховання кадрів корінної національності, формування владного апарату з урахуванням національного фактору, а це, в свою чергу, вимагало забезпечення умов для розвитку національних культур і національного життя в цілому.

У 1923 р. відповідним декретом ВУЦВК проголошувалася українізація всіх державних органів, а трохи згодом декрет РНК УСРР поширив її на навчально-виховні й культурно-освітні установи. У ньому було окреслено програму переходу на викладання українською мовою в навчальних закладах різних типів. Так, освітні установи мали здійснювати облік педагогічних кадрів і для тих, хто не володіє українською мовою, організувати відповідне навчання. Паралельно з цим вживалися заходи щодо кадрового забезпечення освітніх закладів національних меншин фахівцями, що володіли мовами цих меншин.

Таким чином, питання про права національних меншин у освітянській сфері здобуло в УСРР принципового значення й законодавчого оформлення одночасно з питанням про українізацію.

Основні завдання та напрями формування системи освіти мовами національних меншин визначалися багаточисельними законодавчими актами. Серед них – декрет ВУЦВК і РНК УСРР "Про заходи для забезпечення рівноправності мов та про допомогу розвитку української мови" (1 серпня 1923 р.) та "Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури" (6 липня 1927 р.). Вже з самої назви декретів видно, що українізація в УСРР повинна була проводитись не на шкоду правам національних меншостей, які населяли Україну, а мала одночасно забезпечити рівноправність їхніх мов.

Питання розвитку національно-культурного будівництва для національних меншин у 20-30-х роках взагалі і становлення та розвитку професійно-педагогічної освіти зокрема було одним із перших на порядку денному й набуло планового цілеспрямованого характеру. Це засвідчує той факт, що ЦК КП (б)У протягом досліджуваного періоду понад 70 разів розглядав питання його здійснення, а саме: робота національних шкіл розглядалася 15 разів, середніх і вищих навчальних закладів – 37 разів, підготовка національних педагогічних кадрів – 9 разів, діяльність наукових установ – 18 разів [16: 54].

Отже, період 20 – 30-х років цілком справедливо можна вважати в Україні періодом національного відродження, коли на фоні політики коренізації-українізації і в її контексті могутній імпульс для свого розвитку отримала освіта й культура національних меншин, що населяли тогочасну територію України. В цей період завдання національно-культурного будівництва для задоволення потреб національних меншин в цілому і справа становлення та розвитку професійно-педагогічної освіти зокрема була піднесена на рівень державної ваги.

Становлення та розвиток системи національних освітніх закладів здійснювалося поступово й супроводжувалося великими труднощами й нескінченими структурними та організаційними змінами. Однак, попри розгалуженість системи національної освіти, її основу складала "національна школа". Під національною школою розумілася загальноосвітня установа, викладання в якій здійснювалося мовою певної національної групи, наприклад німецькою, польською, болгарською.

У 1925 році в регіоні функціонувала розгалужена система національних шкіл. Як свідчать архівні документи, в Зінов'євському окрузі існували такі школи для національних меншин: єврейські школи (трудова школа 1-4-річки – 4, кількість учнів – 433; трудова школа 5-7-річки – 2, кількість учнів – 304; дитячі будинки – 2, кількість учнів – 130); німецькі школи (трудова школа 1-4-річки – 3, кількість учнів – 91); молдавські школи (трудова школа 1-4-річки – 22, кількість учнів – 238). Всі зазначені установи джерелами свого існування мали кошти

місцевого бюджету, на селі утримувалися за допомогою батьків [4; Оп. 1; Спр. 1; Арк. 590].

Джерела фінансування шкіл були різноманітні. Після декрету від 13 липня 1922 року трудові школи були зняті з державного бюджету та передані на місцеве утримання. Договірна кампанія (утримання шкіл населенням) не дала помітних результатів, а поступове зміцнення бюджету дозволило, як свідчать архівні документи, в межах старої округи за 1924/1925 роки відкрити 12 таких шкіл в 5 районах [4; Оп. 1; Спр. 1; Арк. 560].

Господарчі потреби шкіл (ремонт) здійснювали за рахунок сільських рад та сільських товариств. Понад 50% шкіл забезпечували учнів навчальними посібниками за рахунок батьків. Зарплати вчителям в цих школах, як і відрахування на Соцвих проводилося за рахунок батьків або населення в розмірі ставок місцевого бюджету.

Аналіз досліджуваного питання вказує на те, що хоча становлення та розвиток освіти для національних меншин в регіоні супроводжувався значними труднощами, як організаційними так і матеріально-технічними, проте втілення її в життя дало неабиякі результати завдяки створення різних типів народних шкіл для етнічних груп переважно за приватної ініціативи.

#### БІБЛЮГРАФІЯ

1. Березовська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березовська. – К.: Богданова А.М., 2008. – 406 с.
2. Бистрицька О.Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917 – 1939 рр.: Дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / О.Б.Бистрицька. – Харків, 1998. – 210 с.
3. Войналович О.О. Становлення і розвиток загальноосвітньої школи для національних меншин в Україні (1917 – 1938 рр.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / О.О. Войналович. – Київ, 1993. – 212 с.
4. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 810, Оп. 1. – Спр. 1, Спр. 10, Спр. 13, Спр. 15, Спр. 24, Спр. 30, Спр. 101.
5. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 369, Оп. 1. – Спр. 1, Спр. 38.
6. Народное образование в Херсонской губернии за 1905 г. – Херсон. – 1907. – С.1-3.
7. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. Социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии. 1881 – 1904 /М. Полищук – Иерусалим, 5762, М., 2002. – 446 с.
8. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття) / Б. В. Чирко.– К.: Асоціація "Україно", 1995. – 215 с

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Філоненко Оксана Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту КДПУ ім. В. Винниченка.

*Коло наукових інтересів:* дослідження розвитку освіти й педагогічної думки в центральному регіоні України в другій половині ХІХ-ХХ столітті.